

УДК 37.032:371.4

Бужина І. В.

ORCID 0000-0002-7455-2794

Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри сімейної і соціальної педагогіки і психології,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) E-mail: bugina.irina@gmail.com.

Галіцян О. А.

ORCID 0000-0002-6964-3974

Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) E-mail: olgalitsan@gmail.com.

Імерідзе М. Б.

ORCID 0000-0002-1249-5018

Кандидат педагогічних наук, докторант,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: Max.imeridze@gmail.com.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ЗРЛОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

У статті аналізуються наукові підходи сучасних науковців, які спираються на погляди вітчизняного видатного педагога В. Сухомлинського, до вивчення проблеми формування громадянської зрілості, громадянськості, громадянської компетентності, громадянської відповідальності у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя. Авторами здійснена спроба обґрунтування процесу формування громадянської зрілості у майбутніх вчителів.

Мета статті – проаналізувати процес формування громадянської зрілості у майбутніх вчителів.

Методологія базується на загальних принципах та базових сучасних положеннях педагогічної науки, психології, і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення наукових та методичних поглядів вітчизняних вчених на проблему громадянської зрілості.

Наукова новизна: обґрунтовано, що громадянська зрілість є наслідком формування громадянської компетентності майбутнього вчителя; подальшого розвитку набув процес вивчення громадянської компетентності як соціального явища.

Висновки. 1. Громадянська освіта – це формування свідомого громадянина, патріота, професіонала – людини, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. 2. Громадянськість – це духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особи, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною. 3. Громадянська компетентність має спиратися в процесі на громадянські цінності й не може реалізуватися поза системою ціннісних орієнтацій та здійснюється тільки в спільній діяльності тих, хто вчить і вчиться. 4. Громадянська відповідальність – це інтелектуальні взаємостосунки, ідейно-виховні стосунки, трудові стосунки, в яких втілюються громадянські ідеї, конкретної праці, самодіяльно-творчі та ігрові взаємини. 5. Громадянська зрілість характеризується соціальними цінностями (патріотизмом, інтернаціоналізмом, відповідальністю, обов'язком, відданістю державі) та якостями особистості (цілеспрямованістю, організованістю, самостійністю, працьовитістю, наполегливістю).

Ключові слова: громадянська освіта, громадянськість, громадянська гідність, громадянська компетентність, громадянська відповідальність, громадянська зрілість.

Постановка проблеми. Актуальність роботи. Проблема громадянської зрілості є актуальною для педагогічної теорії і практики. Формування громадянськості у студентів закладів вищої освіти, за твердженням науковців, визначається рівнем активності включення у суспільне життя, захисту своїх прав, інтересів, переконань, виконання обов'язків, поведінки, дотримання демократичних принципів. Характеристиками громадянської зрілості студентів закладів вищої освіти є: патріотизм, правосвідомість, політична освіченість, моральність, трудова активність. У своєму дослідженні спираємося на Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. В ній визначено мету: «Сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину з притаманними їй особистими якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток демократичного громадянського суспільства в Україні» [4, с. 9].

Метою громадянської освіти є формування свідомого громадянина, патріота, професіонала – людини, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Тому майбутнім педагогам необхідно володіти відповідними якостями і характеристиками, що формують їхню громадянську зрілість, громадянську культуру та громадянську позицію [3, с. 67; 12, с. 85].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові праці В. Сухомлинського присвячені дослідженню громадянського виховання являються методологічним підґрунтям вивчення громадянської зрілості підростаючого покоління. Також для нашого дослідження важливо проаналізувати погляди на визначену проблему відомих українських педагогів Г. Ващенко, С. Русової, Г. Сковороди, К. Ушинського.

Сутність та умови формування громадянської компетентності особистості досліджували такі відомі науковці, як О. Пометун, Ю. Підлісна та інші. Проблема формування громадянської зрілості висвітлена в працях Т. Абрамян, О. Газмана, Ж. Завадської, В. Радула, О. Сухомлинської, Р. Хмелюк. Дослідження різних аспектів професійного становлення майбутнього вчителя, зокрема, становлення його як особистості, шляхом громадянського виховання, проводилося в наукових працях В. Андрущенко, В. Сухомлинського, Р. Хмелюк.

Мета статті – проаналізувати процес формування громадянської зрілості у майбутніх вчителів.

Методологія базується на загальних принципах та базових сучасних положеннях педагогічної науки, психології, і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення наукових та методичних поглядів вітчизняних вчених на проблему громадянської зрілості.

Наукова новизна. Обґрунтовано, що громадянська зрілість є наслідком формування громадянської компетентності майбутнього вчителя; подальшого розвитку набув процес вивчення громадянської компетентності як соціального явища.

Результати дослідження. Вчитель вважається соціально значущою професією. Професійна діяльність вчителя спрямована на розвиток і формування молодого покоління. Особистість вчителя як фахівця має характеризуватися такими якостями: професіоналізм, педагогічна культура, педагогічна майстерність, професійно-педагогічна компетентність, педагогічні здібності, професійно-педагогічний потенціал, педагогічна техніка, педагогічна творчість. Саме тому до професійної діяльності вчителя вчені відносять громадянську відповідальність та громадянську зрілість [2, с. 56].

В наш час українське суспільство потребує кваліфікованих вчителів, спроможних до активного прийняття нового, до безперервного особистісного та професійного самовдосконалення. Педагогічна діяльність є тим особливим видом діяльності, що має організувати освітній процес як духовну взаємодію в умовах психологічного комфорту та інтелектуальної співпраці. Педагогічна діяльність в суті своїй вимагає від вчителя громадянської компетентності та громадянської зрілості [2, с. 56].

Вітчизняні дослідники зазначають, що джерелом корисних ідей щодо громадянської зрілості та громадянського виховання є твори Василя Сухомлинського. Маємо констатувати, що у статті «З чого починається громадянин» видатний педагог стверджує: «Громадянин виростає там, де є почуття обов'язку перед людьми». І нині актуальною є його концепція громадянського виховання молодого покоління. Видатний педагог вважав, що «виховання – це передусім ідейне виховання, формування ідеології. А ідеологія людини залежить від того, що вона думає і як думає, які події, люди, явища хвилюють її, до чого вона прагне, що вважає добром і що – злом» [8, с. 365; 6, с. 427].

Розглянемо сутність громадянської зрілості як важливий показник сформованості громадянської компетентності майбутнього вчителя сучасної української школи. В нашому дослідженні поняття «громадянська зрілість» будемо спиратися на дослідження громадянської зрілості вітчизняного вченого Р. Хмелюк. «Становище особистості в суспільстві, в системі суспільних відносин, коли вона виступає повноправним суб'єктом громадянських прав і обов'язків. Крім того, громадянська зрілість характеризується соціальними цінностями (патріотизмом, інтернаціоналізмом, відповідальністю, обов'язком, відданістю державі) та якостями особи (цілеспрямованістю, організованістю, самостійністю, працьовитістю, наполегливістю)» [11, с. 6–7]. Вважаємо, що громадянська зрілість є наслідком формування громадянської компетентності майбутнього вчителя.

Також існують сучасні підходи до розкриття сутності поняття «громадянськості». Її можна розглядати і як особистісну і як суспільну якість. Науковці трактують «громадянськість як комплекс якостей особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність досягати соціально значущих та індивідуальних цілей» [12, с. 87].

Вітчизняні науковці стверджують, що «громадянськість це певна позиція людини щодо своєї держави та народу». Ця позиція проявляється у громадянському самовизначенні особистості [12, с. 86].

Як стверджує науковець Н. Волкова, «громадянськість – це духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особи, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною» [1, с. 104]. Погоджуємося з думкою вченої, що «громадянськість формується у процесі громадянського виховання поряд з такими особистісними якостями як патріотизм, національна самосвідомість, культура міжетнічних відносин, планетарна свідомість, правосвідомість, громадянська позиція, а також громадянський обов'язок та громадянська відповідальність» [1, с. 104].

Маємо визначити ключові компетентності, які виділяють науковці у царині компетентнісного підходу: «інформаційну, соціально-психологічну, громадянську, комунікативну, методологічну, життєву, професійну, психологічну (рефлексивну)» [3, с. 49]. Констатуємо, що серед виділених ключових компетентностей й громадянська.

На думку О. Пометун та Т. Шевчук «виникнення громадянської компетентності як соціального явища безпосередньо пов'язано з переходом від традиційного до зрілого громадянського суспільства і з процесом громадянської соціалізації». Також в своїх дослідженнях О. Пометун, спираючись на думку американського політолога Р. Даля, стверджує, що «для того, щоб демократія виявилася життєздатною політичною моделлю, необхідний певний рівень політичної компетентності громадян» [5; 12, с. 86].

Також, маємо констатувати, що в теорії професійної освіти перехід до компетентнісного підходу, означає переорієнтацію з процесу освіти на діяльнісний результат вищої освіти. Це зумовлює необхідність забезпечення спроможності випускника закладу вищої освіти, і майбутнього вчителя «відповідати новим запитам професійної діяльності, мати потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого «Я» в професії, в суспільстві, в державі, в кар'єрі» [12, с. 86].

Для нашого дослідження важливо розглянути й громадянську компетентність майбутніх вчителів, яка є невід'ємною частиною їхньої громадянської культури. Погоджуємося з думкою Т. Шевчук, що «громадянська компетентність не може формуватися без опори на громадянські цінності й не може реалізовуватися поза системою ціннісних орієнтацій та процес становлення компетентності як доведеної готовності до діяльності здійснюється тільки в спільній діяльності тих, хто вчить і вчиться. Компетентність може реалізовуватися тільки в діяльності» [12, с. 87].

Видатний вітчизняний педагог В. Сухомлинський стверджував, що потрібна «єдність громадянських думок, почуттів і діяльності, аби почуття, переживання знаходили своє виявлення у благородних учинках, у праці для людей, суспільства, Вітчизни». Підлітковий вік педагог вважає необхідною сходинкою до моральної й громадянської зрілості. «Задовго до зрілості, – зазначає він, – наш підліток повинен жити громадянськими думками й прагненнями. Справжнє громадянське виховання у процесі навчання починається там, де думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу» [10, с. 330]. Ним яскраво охарактеризовано й педагогічну діяльність вчителів: «Як вихователь – класний керівник і викладач гуманітарних предметів – я прагнув, щоб у підлітків розвивалося, загострювалося громадянське бачення світу» [10, с. 434]. Громадянське бачення світу В. Сухомлинський вважав важливою складовою моральності [6, с. 429].

В. Сухомлинський вважав, що громадянська гідність особистості безпосередньо впливає на духовний світ підростаючого покоління. Видатний педагог вважав, що вчитель повинен довести вихованцю, що він здатен впливати на суспільний розвиток: «Громадянські почуття є головним джерелом моральної чистоти. Людині, в якій глибоко розвинене почуття громадянської гідності, властиве особливе бачення світу; все, що відбувається навколо неї, вона розглядає через призму громадянської значимості» [7, с. 520–521].

Для нашого дослідження важливо розглянути роботу В. Сухомлинського «Методика виховання колективу». В ній вчений розкриває необхідність бесід з учнями шкіл про громадянськість. Наголошує на важливості громадянської відповідальності:

– інтелектуальні стосунки. Це робота в предметних гуртках під керівництвом старшокласників. Інтелектуальні взаємостосунки – найміцніші, найтриваліші зв'язки між старшими і молодшими школярами, завдяки їм збагачується духовне життя колективу;

– ідейно-виховні стосунки. Вони тісно пов'язані з інтелектуальними, але тут на перше місце виходить турбота про суспільну активність, громадянську діяльність, спрямовану на утвердження громадянської гідності. Кожен вихованець має передати свої ідейні громадянські переконання молодшим товаришам, щоб їхня участь у громадському житті була водночас турботою про духовне збагачення інших людей. В ідейно-виховних взаєминах на перше місце виступає утвердження однією людиною ідейних переконань у свідомості, діяльності й поведінці іншої. Почуття громадянської відповідальності – це продуктивні ідейно-виховні та навчально-трудові стосунки;

– виховна цінність трудових стосунків полягає у тому, що громадянські ідеї втілюються в конкретній праці, знаходять свій вияв у взаємній відповідальності;

– самодіяльно-творчі та ігрові взаємини. Однією з важливих форм цієї діяльності є відпочинок. Від того, чим він насичений, як організовується, значною мірою залежить життя вихованців. Але всі взаємостосунки – «тільки азбука, перші елементарні уроки громадянськості», «перша школа громадянської відповідальності людини за людину» [9, с. 420; 6, с. 427].

Отже, необхідно формувати у майбутніх вчителів емоційно вмотивовану соціальну відповідальність і почуття суспільного обов'язку як моральні пріоритети громадянина.

Висновки. 1. Громадянська освіта – це формування свідомого громадянина, патріота, професіонала – людини, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд і спосіб мислення,

почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. 2. Громадянськість – це духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особи, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною. 3. Громадянська компетентність має спиратися в процесі на громадянські цінності й не може реалізовуватися поза системою ціннісних орієнтацій та здійснюється тільки в спільній діяльності тих, хто вчить і вчиться. 4. Громадянська відповідальність – це інтелектуальні взаємостосунки, ідейно-виховні стосунки, трудові стосунки, в яких втілюються громадянські ідеї, конкретної праці, самодіяльно-творчі та ігрові взаємини. 5. Громадянська зрілість характеризується соціальними цінностями (патріотизмом, інтернаціоналізмом, відповідальністю, обов'язком, відданістю державі) та якостями особистості (цілеспрямованістю, організованістю, самостійністю, працьовитістю, наполегливістю). Успішно розв'язати ці проблеми зможуть лише соціальне активні й суспільне відповідальні, високодуховні, патріотично настроєні, здатні до саморозвитку й самопізнання майбутні вчителі сучасної української школи.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні педагогічних умов формування громадянської зрілості у майбутніх вчителів.

References

1. Волкова Н. П. Педагогіка: посіб. для студ. виш. навч. закл. Київ: Академія, 2002. 576 с.
Volkova, N. P. (2002). Pedagogika: [Pedagogy]. Kyiv, Ukraine : Akademiia [in Ukrainian].
2. Завязун Т. В. Особисті цінності педагогічного працівника у контексті викликів сучасності. Закономірності становлення професійної зрілості педагога: формування професійної компетентності: навчально-методичний посібник. За ред. І. І. Бойко. Житомир: Полісся, 2018. 120 с.
Zaviazun, T. V. (2018). Osobysti tsinnosti pedahohichnoho pratsivnyka u konteksti vyklykiv suchasnosti [Personal values of a pedagogical worker in the context of modern challenges]. *Zakonomirnosti stanovlennia profesiinoi zrilosti pedahoha: formuvannia profesiinoi kompetentnosti*: [Regularities of formation of professional maturity of the teacher: formation of professional competence]. Zhytomyr, Ukraine : Polissia [in Ukrainian].
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібліотека освітньої політики. Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.
Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy. (2004). [Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives]. *Biblioteka osvithoi polityky – Library of educational policy*. Kyiv, Ukraine : «K.I.S.» [in Ukrainian].
4. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 7–13.
Kontseptsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti. (2000). [The concept of civic education of the individual in the development of Ukrainian statehood]. *Shliakh osvity – The path of education*, 3, 7–13 [in Ukrainian].
5. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*, 2005, 23.
Pometun, O. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky. [Formation of civic competence: a view from the standpoint of modern pedagogical science]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv – Bulletin of school exchange programs*, 23 [in Ukrainian].
6. Присакар В. В. Формування громадянської позиції особистості у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Педагогічний дискурс. Вип. № 10. 2011. С. 426–430.
Prysakar, V. V. (2011). Formuvannia hromadianskoi pozytsii osobystosti u pedahohichnii spadshchyni V. Sukhomlynskoho. [Formation of the civic position of the individual in the pedagogical heritage of V. Sukhomlynsky]. *Pedahohichnyi dyskurs – Pedagogical discourse*, 10, 426–430 [in Ukrainian].
7. Сухомлинський В. О. Виховання громадянина. Вибрані твори: у 5-ти тт. Т. 3. Київ: Рад. школа, 1976. С. 283–657, 304.
Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Vykhovannia hromadianyna. [Education of the citizen]. *Vybrani tvory [Selected works]*. Vol. 3. Kyiv, UkrSSR : Radianska shkola. Pp. 283–657, 304 [in Ukrainian].
8. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин. Вибрані твори: у 5-ти тт. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 5. С. 359–366.
Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Z choho pochynaietsia hromadianyn. [Where does a citizen begin]. *Vybrani tvory [Selected works]*. Vol. 5. Kyiv, UkrSSR : Radianska shkola. Pp. 359–366 [in Ukrainian].
9. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Вибрані твори: у 5-ти тт. Т. 1. Київ: Рад. школа, 1976. С. 403–639.
Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Metodyka vykhovannia kolektyvu. [Methods of team education]. *Vybrani tvory [Selected works]*. Vol. 1. Kyiv, UkrSSR : Radianska shkola. Pp. 403–639 [in Ukrainian].
10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори: у 5-ти тт. Т. 2. Київ: Рад. школа, 1976. С. 149–416.
Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. [How to raise a real person]. *Vybrani tvory [Selected works]*: v 5-ty tt. T. 2. Kyiv, UkrSSR : Radianska shkola. Pp. 149–416 [in Ukrainian].

11. Хмелюк Р. И. Формирование гражданской зрелости студенческой молодёжи. Київ: Вища школа, 1978. 133 с. Khmelyuk, R. I. (1978). Formirovanie grazhdanskoj zrelosti studencheskoj molodezhi. [Formation of civic maturity of student youth]. Kyiv, UkrSSR : Vyshha shkola [in Russian].
12. Шевчук Т. Є. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Молодий вчений*. № 4.1 (56.1) квітень, 2018. С. 85–88. Shevchuk, T. Je. (2018). Hromadianska kompetentnist yak element formuvannia osobystosti maibutnikh fakhivtsiv [Civic competence as an element of personality formation of future specialists]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*. N 4.1 (56.1) kvitenj. Pp. 85–88 [in Ukrainian].

Buzhina I.

ORCID 0000-0002-7455-2794

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Family and
Social Pedagogy and Psychology,
State Institution «K.D. Ushinsky South Ukrainian
National Pedagogical University»
(Odessa, Ukraine) E-mail: bugina.irina@gmail.com.

Halitsan O.

ORCID 0000-0002-6964-3974

Ph.D. in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Pedagogy,
State Institution «K.D. Ushinsky South Ukrainian
National Pedagogical University»
(Odessa, Ukraine) E-mail: olgagalitsan@gmail.com.

Imeridze M.

ORCID 0000-0002-1249-5018

Ph.D. in Pedagogical Sciences, doctoral student,
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: Max.imeridze@gmail.com.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE PROBLEM OF CIVIC MATURITY FORMATION IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

The article analyzes the scientific approaches of modern scientists, based on the views of the outstanding teacher V. Sukhomlinsky, to study the problem of formation of civic maturity, citizenship, civic competence, civic responsibility in the process of training future teachers. The authors made an attempt to substantiate the process of formation of civic maturity in future teachers.

Article's purpose – is to analyze the process of formation of civic maturity in future teachers.

The methodology is based on the general principles and basic modern provisions of pedagogical science, psychology, and reflects the relationship of methodological approaches to the study of scientific and methodological views of domestic scientists on the problem of civic maturity.

Scientific novelty: it is substantiated that civic maturity is a consequence of the formation of civic competence of the future teacher; the process of studying civic competence as a social phenomenon was further developed.

Conclusions. 1. Civic education is the formation of a conscious citizen, patriot, professional – a person who has personal qualities and character traits, worldview and way of thinking, feelings, actions and behavior aimed at self-development and development of democratic civil society in Ukraine. 2. Citizenship is a spiritual and moral value, worldview and psychological characteristics of a person, which determines his duty and responsibility to compatriots and the Motherland. 3. Civic competence must be based in the process on civic values and cannot be realized outside the system of value orientations and is carried out only in the joint activities of those who teach and learn. 4. Civic responsibility is an intellectual relationship, ideological and educational relations, labor relations, which embody civic ideas, specific work, amateur and creative and playful relationships. 5. Civic maturity is characterized by social values (patriotism, internationalism, responsibility, duty, devotion to the state) and personal qualities (purposefulness, organization, independence, diligence, persistence).

Key words: civic education, citizenship, civic dignity, civic competence, civic responsibility, civic maturity.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2020 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор С. В. Гриценко